

РОЗДІЛ 6

ДІАГНОСТИКА НАВЧАЛЬНИХ ВТРАТ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ЇХ ПОДОЛАННЯ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

👤 Бібік Н. М., 👤 Вашуленко О. В.,
👤 Листопад Н. П., 👤 Мартиненко В. О.,
👤 Онопрієнко О. В., 👤 Павлова Т. С., 👤 Петрук О. М.

У чому складність сучасного етапу організації навчального процесу в початковій школі? Актуальність виявлення втрат і розривів в оволодінні українськими школярами програмовим змістом зумовлена викликами, які виникли перед початковою освітою у зв'язку з російською військовою агресією. Постала необхідність оперативно розв'язувати проблеми, досі не властиві нашій школі, зокрема: організація освітнього процесу в умовах загрози життю і здоров'ю дітей; врахування діапазону відмінностей форм і способів навчання з метою забезпечення якості освіти молодших школярів, які навчаються очно, дистанційно, у змішаному або індивідуальному форматі; індивідуальний характер прогалин у результатах навчання українських школярів, викликаний особливостями їх прояву в різних умовах перебування учнів. Наразі йдеться про дослідження навчальних втрат і розривів, які посилюються у зв'язку з потребами змістового та інструментального забезпечення освітнього процесу з опорою на зразки ефективних методичних рішень, пошуку засобів для морально-мотиваційної та ресурсної підтримки педагогів.

Згідно зі звітом Державної служби якості освіти, «зміна формату уроків, перехід на дистанційне та змішане навчання, нестабільні умови організації освітнього процесу – самі повітряні тривоги та блекаути – вплинули на результати. За спостереженнями вчителів початкових класів, погіршилися результати навчання дітей з української та іноземної мов, математики, літературного читання. При цьому в школах сільської місцевості засвідчено нижчий освітній рівень. Зниження успішності учнів з української мови відзначили 57% опитаних педагогів у селах, у містах – 44%, з іноземної мови – 52% та 47%, з математики – 45% та 40% відповідно» [15].

Водночас ми не можемо засвідчити достовірну величину навчальних втрат, оскільки кінцевих даних про результати навчальних досягнень українських учнів початкових класів під час війни немає. Без проведення спеціальних моніторингових досліджень складно окреслити втрати в навчанні, оскільки вони спричинені сукупністю багатьох чинників, які можуть різнитися як у межах регіону, так і окремого населеного пункту, закладу освіти, навіть класу. Цю проблему необхідно розв'язувати на державному рівні.

Наведемо деякі труднощі у засвоєнні молодшими школярами програмового змісту, виявлені у ході нашої дослідно-експериментальної роботи.

А саме, в учнів 1–4 класів помітні втрати в сформованості технічної складової **читання**:

- невироблений правильний спосіб читання;
- численні помилки під час читання, що впливають на усвідомлення змісту прочитаного;

- недотримання павз між реченнями, а також ритмічних павз, зумовлених розділовими знаками і змістом тексту; брак користування під час читання мовленнєвими засобами виразності;
- низький темп читання, що негативно впливає на процес розуміння тексту, успішність навчання та ін.

З огляду на виявлені в учнів проблеми зі сформованістю навички читання, варто рекомендувати педагогам звернути особливу увагу на вироблення таких компонентів читання, як спосіб, правильність виразність, темп.

Прогнозуємо, що навчальні втрати здобувачів освіти з **української мови** будуть особливо відчутними, зважаючи на те, що це є і навчальним предметом, і засобом навчання, виховання й розвитку в процесі опанування змісту інших предметів початкової загальної освіти. Мовленнєві уміння є вагомим складовою функціональної грамотності, яка, за визначенням ЮНЕСКО, забезпечує ефективність функціонування особи в групі й суспільстві та є передумовою подальшого розвитку. Таким чином, навчання української мови розглядається нами не лише як передумова нинішньої успішності школярів, але й як ресурс їхньої ефективності в майбутньому.

Учителі також відзначають наявність освітніх втрат, які стосуються оволодіння програмовим змістом інших навчальних предметів, зокрема, математики, інтегрованого курсу «Я досліджую світ».

Як визначити втрати в навчанні? Із відкритих джерел, бесід із учителями, власних спостережень освітнього процесу можна зробити висновок, що прогалини в результатах навчання молодших школярів мають індивідуальний вираз і потребують врахування особливостей їх виникнення в різних умовах перебування учнів.

Переривання освітнього процесу й нестабільність у навчанні найбільш негативно позначається на сформованості **навички читання** молодших школярів. Оскільки ця навичка безпосередньо впливає на успішність навчання та особистісний розвиток дитини, має універсальний характер й забезпечує її соціалізацію в інформаційному суспільстві, цій якості необхідно приділити першочергову увагу.

Оволодіння учнями початкових класів навичкою читання здійснюється у взаємозв'язку **технічного і смислового складників**. Загальновідомо, що техніка читання є засобом для досягнення розуміння прочитаного. Уміння читати в належному темпі та розуміти прочитане сприяє засвоєнню необхідної інформації.

Технічний складник читання ґрунтується на взаємодії зорового сприймання з фонетико-фонематичним сприйманням й охоплює якісні компоненти, які є важливими у процесі формування повноцінної навички читання: спосіб читання, правильність, темп читання і виразність. Кожний компонент і їх сукупність підпорядковуються смисловій складовій читання. Тобто повноцінним вважається тільки таке читання, якщо читачем досягається розуміння прочитаного. Якщо механізм читання склався, то розуміння відбувається одночасно зі сприйняттям того, що учень читає, на основі синтезу знайомих елементів.

Щоб виміряти втрати технічного складника читання і допомогти учням їх компенсувати, необхідно постійно й об'єктивно використовувати дієві інструменти для діагностування та коригування. Діагностиці підлягають усі компоненти навички читання вголос. Зверніть увагу, що повноцінні і достовірні дані про стан навички читання дитини можна одержати під час індивідуальної перевірки.

Вивчення стану сформованості навички читання (способу читання, правильності, швидкості, виразності) відбувається в процесі читання учнем спеціально дібраного тексту. Запропонований для читання текст повинен відповідати таким вимогам:

Діагностика та компенсація освітніх втрат

- бути доступним за змістом та лексико-граматичним матеріалом, містити прості синтаксичні структури;
- урахувати інтереси та вікові особливості молодших школярів;
- мати виховну / освітню цінність;
- відповідати певному обсягу;
- розмір і тип шрифту, відстань між рядками, колір букв має відповідати нормативним вимогам до друкованої продукції для дітей молодшого шкільного віку;
- мати яскраво виражений сюжет;
- бути незнайомим учням;
- бути розміщеним на одній сторінці;
- не містити ілюстрацій.

Для кожної вікової групи учнів тексти будуть відрізнятися обсягом, складністю змісту, мовою, побудовою речень, розміром шрифту і т. ін. За жанром, тематикою та формою викладу інформації найбільш ефективним і доступним матеріалом для молодших школярів вважаються казки, художні і науково-художні оповідання.

Вивчення способу читання визначається через констатацію того, який спосіб переважає в читанні. Дитина у звичайному для неї темпі читає текст 1–2 хвилини, вчитель у своїх записах позначає той спосіб читання, який переважає.

Розрізняють 5 основних **способів читання**:

- побуквений;
- відривний складовий;
- плавний складовий;
- плавний складовий із цілісним причитуванням окремих слів;
- читання цілими словами і групами слів.

Перші два способи читання є перехідними. Вони характеризують навичку читання у процесі її становлення, зокрема у 1 класі. Три останні – є провідними у 2–4 класах. Учитель повинен стежити за розвитком способів читання та правильністю доти, доки не зникне складове читання в класі, коли помилки будуть поодинокими, а темп читання наблизиться до темпу розмовного мовлення.

Правильність читання полягає в тому, що дитина:

- не допускає заміни; пропусків; перестановок; спотворення; повторів (букв, звуків, складів, слів у тексті);
- читає з дотриманням норм наголошування та орфоєпії в системі голосних (ненаголошені [e], [и], чітка вимова звука [o]; чітким вимовлянням дзвінких приголосних у кінці слова та в кінці складу перед наступним глухим; з нормативним вимовлянням звуків [дж], [дз], [дз], [г], [ф]; правильною вимовою слів, передбачених навчальними програмами для відповідних класів.

Під час перевірки цієї якості читання педагог ураховує кількість і характер помилок.

Щодо темпу (швидкості) читання. Повільний темп читання – це тривожний сигнал для вчителя. Необхідно з'ясувати причини низьких показників швидкості читання. Низький темп читання має негативні впливи на процес розуміння прочитаного. За темпу читання, нижчому, ніж 50 слів за хвилину, дитина здатна лише фрагментарно засвоїти фактичний зміст твору. Темп читання визначається **кількістю слів, прочитаних учнем за 1 хвилину** (табл. 6.1). За бажанням того, хто перевіряє, щоб досягти більшої об'єктивності, можна перевести текст у знаки (100 знаків становить у середньому 17 слів).

Таблиця 6.1

Орієнтири для достатнього темпу читання вголос

Клас	I семестр	II семестр
1	–	20–30 сл./хв
2	35–45 сл./хв	50–60 сл./хв
3	65–70 сл./хв	75–80 сл./хв
4	80–85 сл./хв	90–95 сл./хв

Усвідомлення учнями мети виразного читання безпосередньо залежить від розуміння ними змісту й основного смислу твору. Тому діагностування вміння **читати виразно** перевіряється після попередньої підготовки учня.

Виразність читання виявляється в умінні дитини проникати в емоційний настрій всього твору й правильно вибирати й користуватися мовленнєвими інтонаційними та позамовними засобами виразності, тобто відповідно до змісту твору правильно робити паузи (логікограматичні, психологічні, ритмічні – під час читання віршів; логічні наголоси; вибирати потрібний темп читання, інтонацію та змінювати їх залежно від розділових знаків та змісту; чітко вимовляти слова, правильно інтонувати речення, різні за метою висловлювання – розповідні, питальні, спонукальні).

Необхідно також час від часу перевіряти й індивідуальне **читання мовчки** – читання очима, без зовнішніх мовленнєвих рухів. Рівень сформованості цього виду читання можна визначити за темпом, способом читання та розумінням прочитаного. Наявність під час читання шепоту і ворухіння губами свідчать про перехідну форму від читання вголос до читання мовчки. Якщо темп читання мовчки не перевищує показники читання вголос, це свідчить про несформованість цього виду читання.

Під час читання мовчки психофізіологічний механізм спрощується, темп зорового сприймання збільшується в два рази. Оскільки не відбувається усного відтворення тексту, інтенсифікуються процеси смислової обробки матеріалу, його запам'ятовування і засвоєння. У сучасних умовах читання мовчки набуває провідного значення. Інтенсивне зростання обсягів інформації потребує застосування ефективних, технологічних способів її пошуку, сприймання, узагальнення і застосування [30].

Діагностування навички читання мовчки доцільно проводити, починаючи з 3 класу. Зверніть увагу, що в 4 класі цей вид читання є домінантним, і рівень його розвитку є значно вищим, ніж у попередніх класах (табл. 6.2).

Таблиця 6.2

Показники темпу (швидкості) читання мовчки

Клас	I семестр	II семестр
3	85–110 сл./хв	90–140 сл./хв
4	100–150 сл./хв	110–170 сл./хв і більше

Читання мовчки для молодшого школяра – уміння вищого рівня. Якщо випускник початкової школи виявляє оптимальний рівень цього виду читання, це, безперечно, високий критерій читацької навички.

Діагностика та компенсація освітніх втрат

За допомогою описаних способів обстеження вчителів має об'єктивні й точні дані про розвиток навички читання й може проводити відповідну роботу з удосконалення техніки читання в учнів. Систематичність вивчення стану навичок особливо важлива на початкових етапах становлення навички читання (1-2 класи), коли формуються спосіб читання, правильність. Остаточний висновок про рівень розвитку навички читання вголос і мовчки у того чи іншого учня можна робити лише на основі сукупних даних по кожному з компонентів читання.

Темп читання, як й інші технічні характеристики навички, підпорядковується смислової сторони читання, що є провідною в читацькій діяльності. У процесі читання технічна й смислова сторони перебувають у нерозривному зв'язку. Важливим навчальним результатом взаємодії учня з текстом (дитячою книжкою) у кожному класі є рівень (повнота і глибина) розуміння їхнього змісту. Отже, кожна дитина повинна читати в комфортному, посиленому для неї темпі, який дає змогу повноцінно усвідомити зміст прочитаного. Нижче наведемо зразки текстів для вимірювання втрат технічного складника читання в учнів 1-4 класів.

Вивчення рівнів розуміння молодшими школярами текстів різних видів (художніх, інформаційних) передбачає опанування учнями таких груп читацьких умінь:

- знаходити в тексті інформацію, відомості, поданих очевидно (безпосередньо) або опосередковано;
- формулювати прості висновки на основі інформації, поданої в тексті;
- інтерпретувати й узагальнювати текстову інформацію;
- аналізувати та висловлювати оцінювальні судження за змістом прочитаного тексту, усвідомлювати мовленнєві особливості та структуру тексту.

Вивчення якісних характеристик розуміння текстів різних видів передбачає виокремлення таких рівнів їх засвоєння:

- **фрагментарний** – передбачає розуміння учнем/ученицею значень більшості слів, словосполучень, висловів; змісту лише окремих фрагментів тексту, не пов'язаних між собою; у дітей відсутнє цілісне уявлення про зміст художнього твору; їхня увага зосереджена на окремих епізодах, подіях. Учні фрагментарно розуміють фактичну інформацію в тексті, подану очевидно, прозоро; їм складно встановити взаємозв'язки між окремими подіями, частинами тексту. Емоційна реакція на зміст у більшості випадків не точна, неадекватна. Уява розвита слабо. Обмежений словниковий запас дітей не дозволяє їм зв'язно висловити власні почуття, ставлення до прочитаного.

Рівень розуміння інформаційних текстів характеризує нездатність школярів виявляти в тексті й відтворювати за змістом очевидні факти про людей, об'єкти рослинного і тваринного світу; знаходити в тексті речення, слова, словосполучення, які містять ту чи іншу фактичну інформацію.

- **відтворювальний** рівень – здатність учнів відновити в пам'яті фактичну інформацію в прочитаному тексті. Відтворення текстової інформації передбачає вміння відповісти на такі запитання: хто, що, де, коли, який (які) саме – й подібні. Школярі цього рівня розуміння тексту загалом розуміють фактичний зміст художнього твору, взаємозв'язки між його частинами; з допомогою вчителя виділяють у структурі тексту початок, основну частину, кінцівку; правильно називають головних героїв. Їх вирізняє переважно точна, емоційна реакція на зміст твору. Діти здатні зрозуміти зміну настрою, почуттів персонажів, проте їм складно висловити свої враження за змістом прочитаного/прослуханого тексту. У дітей виникають труднощі в самостійному визначенні теми твору. В інформаційних творах учні виявляють здатність під керівництвом учителя визначати основну тему, яка простежується в тексті очевидно; нази-

вати основні факти, зробити найпростіші висновки про них у межах одного (окремого) епізоду (фрагмента).

- **аналітичний** – здатність школярів до глибшого занурення в текст із метою зрозуміти тему, основні важливі ідеї твору, авторську позицію, причинно-наслідкові зв'язки в тексті, зробити доступні віку узагальнення змісту. Школярі здатні самостійно цілісно зрозуміти фактичний зміст художнього твору, основну думку (з незначною допомогою класовода – 3-4 класи); порівняти, протиставити вчинки, дії героїв, словесно виразити динаміку їхніх почуттів, пояснити причинно-наслідкові зв'язки між намірами й діями персонажів; правильно визначити мотиви їхньої поведінки, вчинків, дати їм адекватну оцінку; підтвердити свої відповіді, спираючись на текст. Водночас рівень узагальнення за змістом прочитаного не виходить за межі конкретних образів. Школярі здатні самостійно визначити жанр твору, з незначною допомогою вчителя можуть пояснити вживання засобів художньої виразності відповідно до їхніх функцій у творі. За змістом інформаційних текстів учні правильно визначають фактичну інформацію, подану як очевидно, так і приховано; формулюють висновки на основі зв'язків між окремими частинами (реченнями); виявляють здатність узагальнювати інформацію в тексті, зокрема представлену в різних частинах тексту, а також невербально (в таблиці, на графіку, схематично і т.п.); називають спільні й відмінні ознаки фактів, понять, об'єктів тощо.

- **творчо-рефлексивний** – здатність учнів висловлювати обґрунтовані зв'язні оцінні судження за змістом прочитаного, використовувати набутий читацький досвід у навчальних та життєвих ситуаціях; супроводжується також виявом та активізацією критичного, творчого мислення, творчої уяви учнів, механізмів емоційного й інтелектуального передбачення: «як можуть далі розвиватися події»; «що відбудеться, якщо...» тощо.

Читачі, які належать до цього рівня, виявляють здатність розуміти в повному обсязі не тільки фактичний, а й основний смисл художнього твору, емоційно точно реагувати не лише на зміст, а й в окремих випадках і на форму твору. Вони мають розвинену творчу уяву, люблять перечитувати твір, розмірковувати над прочитаним. Учні самостійно розуміють у тексті підтекстову, концептуальну інформацію, засоби художньої виразності відповідно до їхніх функцій у творі. Школярі прагнуть співвідносити свої міркування за змістом твору з реальним життям. На основі узагальнення текстової інформації учні можуть дати інтерпретацію основних характеристик персонажів, їхніх намірів, підтвердити це прикладами; пояснити головну думку твору, висловити власні оцінні судження за змістом прочитаного.

Під час читання інформаційних творів діти можуть узагальнити інформацію, подану у кількох абзацах, розпорошених у тексті, не тільки в межах одного, а й кількох текстів, застосовувати здобуті знання у навчально-пізнавальній діяльності, у власному життєвому досвіді.

Надамо короткий коментар щодо рівнів розуміння тексту.

Фрагментарний рівень розуміння творів є неприйнятним для всіх вікових груп молодших школярів і свідчить про навчальні втрати в читацькій діяльності.

Відтворювальний рівень розуміння текстів є типовим і прийнятним для учнів 2-х класів, може оцінюватися високими балами за умови стійких проявів у дітей окреслених показників цього рівня.

Аналітичний рівень розуміння за умов надання учням якісних освітніх послуг є доступним для абсолютної більшості школярів 3-4 класів.

Творчо-рефлексивного рівня розуміння змісту тексту, як показує вивчення шкільної практики, досягає переважно незначна частина випускників початкової школи.

Діагностика та компенсація освітніх втрат

Інші важливі чинники, які впливають на розуміння тексту, а також на пошук потрібної інформації в тексті, такі:

- рівень володіння школярами такими видами читання, як аналітичне, переглядове та вибіркоче;
- швидке орієнтування в змісті тексту; застосування лінійного (не хаотичного) виду пошуку інформації; пошук інформації вертикальним поглядом;
- обсяг того фрагмента тексту, який потрібно перечитати для пошуку відповіді;
- ступінь локалізації в тексті потрібної для відповіді інформації: а) розміщений у змісті одного речення чи кількох сусідніх; б) розміщений у кількох фрагментах, розпорошених по тексту.

Надамо окремі коментарі стосовно процедури моніторингу навчальних втрат з читання.

1. Безпосередньому читанню учнями тексту, а також виконанню завдань передують детальний інструктаж учителя (особливо для школярів 1-2 класів) щодо алгоритму дій учнів під час роботи з текстом.

2. У перших класах у більшості дітей показники складників навички читання з об'єктивних причин є нестійкими, тому з'ясування рівня розуміння тексту доцільно проводити шляхом аудіювання (слухання/розуміння). Наприклад, учитель кілька разів читає текст, з'ясовує, як школярі розуміють значення окремих слів, словосполучень, висловів, потім ставить учням орієнтовні запитання за змістом прослуханого. Діти під керівництвом, а також з допомогою класовода в усній формі дають відповіді.

3. Школярі других класів спочатку слухають читання тексту вчителем, далі читають/перечитують самостійно, а потім під керівництвом класовода виконують завдання до тексту.

4. Учні 3-4 класів працюють з текстами самостійно.

Науковці відділу початкової освіти імені О. Я. Савченко розробили діагностичний інструментарій, що допоможе ідентифікувати втрати учнів у навчанні української мови, математики, інтегрованого курсу «Я досліджую світ», та рекомендації щодо компенсаторних заходів із їх подолання. Ці матеріали розміщені в Електронній бібліотеці НАПН України [41].

Які методичні рішення доцільні в сучасних обставинах? Очевидно, що надолуження прогалин у навчанні має бути тривалим і варіативним процесом. Доцільними кроками, що сприяли б пом'якшенню навчальних втрат, вважаємо: виокремлення в змісті навчання опорних знань з предмета в кожному класі; унаочнення складного навчального матеріалу/тем із використанням різноманітних технік (наприклад, скрайбінг і под.) та безперешкодний доступ здобувачів освіти до такого контенту; диференційований підхід до навчання (поділ класу на групи за рівнем навчальних досягнень та характером навчальних втрат).

Основними кроками, що дадуть змогу оперативніше скоригувати навчальний процес, вважаємо такі:

- діагностика та встановлення навчальних втрат учнів;
- розроблення програми/плану надолуження прогалин відповідно до отриманих результатів;
- оптимальний розподіл (за можливості, об'єднання) навчального змісту, який потребує доопрацювання;
- особлива увага до мотивації учнів;
- урізноманітнення форм роботи (візуалізація, гра, емоційно-зabarвлений контент, онлайн-вправи й под.);

- використання можливостей інших навчальних предметів для мовленнєвого розвитку учнів, реалізація міжпредметних зв'язків.

З метою компенсації як навчальних втрат, так і пом'якшення психоемоційного стану дитини, доцільно більшу увагу приділити дослідницькій діяльності учнів з опорою на знання про навколишній світ, який дитина добре знає. За даними Н. М. Бібік і Т. С. Павлової з апробації розробленого інструментарію для інтегрованого курсу «Я досліджую світ», така діяльність дозволить:

- залучити дитину до активної пізнавальної діяльності, оскільки об'єкти вивчення можна сприймати безпосередньо; застосовувати практичні методи навчання, що в навчальному процесі створюють умови, за яких дитина виступає суб'єктом діяльності;
- використати набуті дитиною знання в знайомих, змінених, нових педагогічних ситуаціях, що впливатиме на розвиток її досвіду індивідуальної творчої діяльності;
- створювати умови для самовираження, організації комунікативного спілкування, застосування в навчальному процесі елементів дискусії, що є ефективними засобами розвитку особистості;
- використовувати об'єкти навколишнього світу для розвитку естетичних почуттів, емоцій, екологічної та етичної культури.

Доведено ефективність використання доцільних пізнавальних завдань для оволодіння узагальненими способами дій. У цьому процесі формується розуміння необхідності розглядати будь-які предмети в зв'язку з іншими. У дітей виникає настанова на пошук внутрішніх зв'язків, визначається спрямованість пізнавальної діяльності; формується система відображення властивостей предметів, явищ, їх поєднання в єдине ціле. Оволодіваючи пізнавальними операціями, учні поступово готуються до розв'язань завдань на встановлення причинно-наслідкових зв'язків. Це сприяє оволодінню вмінням узагальнювати й конкретизувати причинні зв'язки, бачити загальне й відмінне в явищах, з'ясувати, що з чим пов'язане, що від чого залежить. Завдання такого типу розраховані на те, щоб спрямувати мислення учнів на усвідомлення способів діяльності: як краще відповісти на поставлені завдання, як можна сказати інакше, як довести правильність відповіді.

Методика організації діяльності учнів у розв'язанні пізнавальних завдань має передбачати послідовне нарощування їхньої складності, оскільки основний спосіб навчити розв'язувати завдання полягає в доборі завдань різного ступеня складності, а критерієм у визначенні послідовності завдань має бути з'ясування тих, які лежать у зоні безпосереднього розвитку учнів.

Операційне ускладнення завдань мало на меті просування учнів від уміння аналізувати об'єкти, формулювати одиничні судження про зв'язки й залежності, що існують у соціальному світі, які можна безпосередньо спостерігати, до суджень, що відбивають внутрішні залежності, вимагають розв'язання в логічному плані.

Отже, керуючи розв'язанням учнями пізнавальних завдань з поступовим ускладненням змістово-операційного плану, учитель може залучати до навчального процесу завдання різних типів і різної міри складності.

Основний складник подолання прогалин у навчанні – диференційований підхід. Для того, щоб дитина могла краще розкрити свої здібності, свій навчальний потенціал і водночас почуватися комфортно на уроці, пропонуються індивідуальні завдання для кожної дитини: творчі, справи на кмітливість, уважність, планування роботи в парах, у групах.

Апробовано в доборі системи завдань полісенсорний підхід, що зумовить дослідницьку поведінку учнів, сприйняття ними властивостей і якостей предметів, явищ природного та соціального оточення з залученням чуттєвого досвіду, спрямує їхню діяльність у сферу.

Діагностика та компенсація освітніх втрат

Передбачено залучення учнів у практику виконання завдань дослідницького характеру на полісенсорній основі:

- дослідження-розпізнавання (Що це? Яке воно? Обстеження за допомогою органів чуття, опис, порівняння з іншими предметами, явищами; спільне-відмінне, до якого цілого воно належить);
- дослідження-спостереження (Що відбувається? Чому? Які зміни? Які причини виникнення?);
- дослідження-пошук (запитування, передбачення, встановлення часової й логічної послідовності явищ, подій; встановлення причинно-наслідкових зв'язків (Чому? Яким чином? Від чого залежить? З чим пов'язано?); догадка, висновок-узагальнення).

Розроблені завдання, що пропонуються як інструментарій, ґрунтуються на використанні досвіду учнів та забезпечують практико орієнтоване відображення взаємозв'язку між двома або більше об'єктами як єдиного цілого, що дає можливість послідовно підводити учнів до розуміння досить складних зв'язків і відношень. Спрямовуючи думку учнів на ще не пізнане, звертаючи увагу на ті сторони явищ, які залишились непомітними, учитель сприяє тому, що новизна результатів пізнавальної діяльності викликає емоційні переживання.

Важлива роль у методиці виявлення життєвого досвіду дітей належить пізнавальним запитанням, а також живому спілкуванню з дітьми, у процесі якого вчитель має змогу безпосередньо спостерігати за дітьми, знайомитись з їхніми потребами, стежити за їхньою динамікою. Установлена доцільність пізнавальних завдань й для оволодіння узагальненими способами дій. Дуже важливо, що у цьому процесі формується розуміння необхідності розглядати будь-які предмети у зв'язку з іншими через уведення їх у нові зв'язки й відношення. У дітей виникає настанова на пошук внутрішніх зв'язків, визначається спрямованість пізнавальної діяльності на важливі сторони діяльності; забезпечуються відображення властивостей предметів, явищ, їх поєднання в єдине ціле.

Відзначимо продуктивність завдань, пов'язаних із реальними життєвими ситуаціями, що формують здатність практично діяти, виконувати завдання систематично й відповідально.

Цілеспрямоване використання засобів впливу на почуттєву сферу учнів дозволяє розвивати їхню природну емоційність, забезпечувати активність у вияві почуттів, зокрема інтелектуальних, стимулювати позитивне ставлення до навчальної діяльності. Системно представлені засоби емоціогенного впливу, а саме: завдання, ситуації навчальної взаємодії – створюють можливості для оцінки власної діяльності, емоційно-ціннісних переживань, ситуацій зацікавленості.

Якими ресурсами можна скористатися для компенсації втрат у навчанні? В умовах повномасштабної війни педагоги намагаються організувати освітній процес попри наявні перешкоди, однак суттєво надолужити та компенсувати навчальні втрати занадто складно. Згідно з результатами проведеного опитування, на початку 2022/2023 навчального року вчителі початкової школи самостійно приймали рішення щодо планування процесу навчання. Більшість із них продовжили опрацьовувати з учнями навчальний зміст у звичній послідовності та в звичайному темпі; водночас частина з них спланувала діяльність з опорою на дані вхідного діагностування, яке засвідчило навченість учнів, тобто їхню готовність до подальшого навчання на основі вивчення залишкових результатів (технологію проведення вхідного діагностування нами було розгорнуто в інструктивно-методичних рекомендаціях МОН України щодо організації освітнього процесу та викладання навчальних предметів у закладах загальної середньої освіти у 2022/2023 навчальному році) [47]; інші розпочали навчання з тематичних блоків, які не змогли опрацювати на кінець попереднього року.

Зважаючи на доволі строкату картину побудови освітнього процесу на різних територіях країни та значні відмінності в можливостях організувати повноцінне навчання в новому навчальному році, в Інституті педагогіки НАПН України зосередили зусилля науковців на створенні навчально-методичного забезпечення освітнього процесу. Зокрема, для початкової школи були створені навчально-методичні кейси з математики, укомплектовані матеріалами, які дозволяють здійснювати навчання у різних форматах його організації. Це електронні підручники й навчальні посібники, презентації й відеозаписи онлайн-уроків, тести для контролю навчальних досягнень, записи вебінарів з методичними рекомендаціями для вчителів тощо. Кейси розміщені на сторінці відділу початкової освіти імені О. Я. Савченко на фейсбуці (<https://www.facebook.com/groups/pochosvita>). Особливо потребуваними в ситуації навчання дітей під час війни стали інтерактивні електронні додатки до підручників математики й інтегрованого курсу «Я досліджую світ», створені у співпраці з видавництвом «Ранок» (<https://ua.izzi.digital/#/>). Це сучасні інтерактивні засоби навчання, які цілісно презентують навчальний матеріал з кожної програмової теми. Вони дають змогу молодшим школярам долучатися до навчання з будь-якого куточка світу, не потребують постійного інтернету, адаптовані до будь-якого гаджета, мають зручну систему навігації. За їхньою допомогою діти зможуть не лише опанувати весь необхідний теоретичний матеріал, а й виконувати різноманітні практичні завдання, зокрема в ігровій формі, самостійно перевіряти правильність їх виконання, переглядати навчальні фільми й анімації, мандрувати світом 3D, складати пазли та багато іншого. Максимально придатним для організації самостійної навчальної діяльності молодших школярів в умовах значних ресурсних обмежень став мобільний застосунок для навчання дітей математики «Вивчаю – не чекаю», створений освітніми організаціями War Child Holland та Громадською спілкою «Освіторія» в партнерстві з Міністерством освіти і науки України [7]. До розроблення навчального контенту застосунку долучилися й науковці відділу. Метою проекту стало надання всім українським учням 1–4 класів можливості навчатися за українськими навчальними програмами в будь-якій точці світу та за будь-яких організаційних умов. Застосунок містить пізнавальні анімаційні та відеоуроки з математики, розроблені за підходами мікронавчання. Це невеличкі за тривалістю заняття, що розкривають суть навчальних тем згідно з календарним плануванням уроків. Їх доповнюють навчальні інтерактивні мініігри для закріплення вивченого матеріалу.

Для пілотного етапу дослідження навчальних втрат у вивченні інтегрованого курсу «Я досліджую світ» було розроблено серію діагностувальних завдань для учнів 1, 2, 3 і 4 класів. Апробація інструментарію дала підстави для попередніх висновків про характер прогалин в освітніх результатах молодших школярів. Зокрема, учні мали труднощі в ситуаціях, коли необхідно використати чуттєвий досвід у розв'язанні завдань (за допомогою слухових, зорових, сенсорних еталонів); відсутні повноцінні соціальні навички взаємодії з іншими в навчальному процесі; відчутні прогалини в оволодінні деякими групами загальнонавчальних умінь і навичок, що зумовлюють труднощі в навчанні й ведуть до втрати мотивації, яку дослідники визначають як «відхід від школи».

Таким чином, можна зробити попередні висновки щодо організації навчального процесу з урахуванням необхідності компенсації прогалин в результатах. Так, освітній процес має спрямовуватись на формування в учнів ключових, загальнопредметних і предметних компетентностей, практичну зорієнтованість навчання. Нестача чуттєвих вражень потребує більшої візуалізації освітнього процесу за рахунок використання електронних додатків до навчальних посібників, які передбачають реальну і доповнену реальність тощо.